

Szöveggyűjtemény a római földkérdés (és földmérés) tanulmányozásához

Előszó

A szöveggyűjtemény célja, hogy az oktatási – kutatási feladatok megkönnyítésére egy helyre összegyűjtse a római földkérdés különböző aspektusaira vonatkozó forrásokat Cicerótól a iustinianusi kodifikációig.

Az időbeli határok kiválasztása szándékolt, s nem tükröz semmiféle történelmi szakaszhatárt, csupán a források szempontjából tűnik indokoltnak. Cicerótól (levelezése, beszédei) kezdve állnak rendelkezésünkre olyan mennyiségben szövegek, amelyek nem évszázadokra visszatekintve vonatkoznak a római földkérdésre. Nem is beszélve arról a körülményről, hogy a császárkorban növekszik meg a feliratokon fennmaradt szövegek száma, aránya.

A római földkérdés kifejezés az olvasónak Szász Béla és Tomasz Jenő hasonló című köteteit juttathatja eszébe, amelyek a két világháború között láttak napvilágot. E kötetek a köztársaság kezdetétől a Gracchusokig és Caesarig tárgyalták a római földtörvények és az itáliai parasztság sorsát, érintőlegesen kitérve a földmérésre is.

Az alábbi szövegek a földosztásokról, a föld jogi helyzetéről, s a földmérők tevékenységére adott társadalmi reakciókról szólnak. Emellett helyet kaptak a gyűjteményben a települések territoriumának kezelésére vonatkozó részletek is. Műfaji szempontból is heterogén gyűjteményről van szó. Egyaránt megtalálhatók benne a narratív (Plinius, Tacitus) források, a római jogászok munkáiból vett részletek, a földmérési szakírók munkái és a felírt anyag.

A szöveggyűjteményt jelen formájában még az összeállító sem tekinti véglegesnek. (Ebből következően bármilyen észrevételt, kiegészítést örömmel vár a: mokadmin@hotmail.com címre.) Jelentékeny kiegészítésre szorul a felírt anyag. Több szövegnek még hiányzik a magyar fordítása. Az egyes kategóriákon belül a részletek hozzávetőleges időrendben szerepelnek. A szövegek összeállításakor nagymértékben támaszkodtunk a mek.oszk.hu és thelatinlibrary.com honlapokon fellelhető szövegekre. A földmérési szakírók szövegeit Brian Campbell 2000-ben megjelent szövegkiadása alapján, lap- és sorszám feltüntetésével idézzük.

Földosztás a császárkorban

Horatius, *Serm.* 2.6.54-57.

semper eris derisor.' 'at omnes di exagitent me,
si quicquam.' 'quid? militibus promissa Triquetra
praedia Caesar an est Itala tellure daturus?'
iurantem me scire nihil mirantur ut unum
scilicet egregii mortalem altique silenti.

„Mindig a régi vagy!” – „Istenem! Itt pusztítson az ég el,
hogyha tudok bármit.” – „Caesar veteránjainak hol
oszt majd földet? Itália lesz-e? Szicília inkább?”

Esküszöm, én semmit se tudok, de csupán hüledeznek. (Kőrizs Imre fordítása)

ILS 886 = CIL 10. 6087

L(ucius) Munatius L(uci) f(ilius) L(uci) n(epos) L(uci) pron(epos) | Plancus co(n)s(ul), cens(or), imp(erator) iter(um), VIIvir | epulon(um), triumph(havit) ex Raetis, aedem Saturni | fecit de manibus, *agros divisit in Italia | Beneventi, in Gallia(m) colonias deduxit | Lugdunum et Rauricam.*

AE 1950, 0044. M. Abramic, BIAB 16 (1950) 235. Alföldy: Veterántelepítések, 1963, 33-34.

[Divo] Augusto et / [T]i(berio) Caes[a]ri Aug(usti) f(ilio) Aug(usto) / sa[cr]um / veterani pagi Scunastic(i) / *quibus colonia Naronit(ana) / agros dedit* // Divo Augusto et / Ti(berio) Caesari Aug(usti) f(ilio) Aug(usto) / sacrum / veterani pagi Scunast(ici) / quibus colon(ia) Naroni(tana) / agros dedit
(<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD021619&lang=en>)

Plin. Ep. 7.31.

1 Claudius Pollio amari a te cupit dignus hoc ipso quod cupit, deinde quod ipse te diligit; neque enim fere quisquam exigit istud nisi qui facit. Vir alioqui rectus integer quietus ac paene ultra modum — si quis tamen ultra modum — verecundus. 2 Hunc, cum simul militarem, non solum ut commilito inspexi. Praeerat alae miliariae; ego iussus a legato consulari rationes alarum et cohortium excutere, ut magnam quorundam foedamque avaritiam, neglegentiam parem, ita huius summam integritatem, sollicitam diligentiam inveni. 3 Postea promotus ad amplissimas procuraciones, nulla occasione corruptus ab insito abstinentiae amore deflexit; numquam secundis rebus intumuit; numquam officiorum varietate continuam laudem humanitatis infregit, eademque firmitate animi laboribus suffecit, qua nunc otium patitur. 4 Quod quidem paulisper cum magna sua laude intermisit et posuit, *a Corellio nostro ex liberalitate imperatoris Nervae emendis dividendisque agris adiutor assumptus*. Etenim qua gloria dignum est, summo viro in tanta eligendi facultate praecipue placuisse! 5 Idem quam reverenter, quam fideliter amicos colat, multorum supremis iudiciis, in his Anni Bassi gravissimi civis, credere potes, cuius memoriam tam grata praedicatione prorogat et extendit, ut librum de vita eius — nam studia quoque sicut alias bonas artes veneratur — ediderit. 6 Pulchrum istud et raritate ipsa probandum, cum plerique hactenus defunctorum meminerint ut querantur. 7 Hunc hominem appetentissimum tui, mihi crede, complectere apprehende, immo et invita, ac sic ama tamquam gratiam referas. Neque enim obligandus sed remunerandus est in amoris officio, qui prior coepit. Vale.

Kedves Cornutusom! Claudius Pollio a barátságodra vágyakozik, s maga ez a vágy már érdemessé teszi rá, nem is szólva arról, milyen nagy tisztelőd. ... Szerencséje soha nem tette gögőssé, s bármilyen hivatalt viselt, soha nem homályosult el emberszeretetének fénye. S ugyanolyan lelkierő jellemezte munkáját, mint amilyennel most a tétlenséget viseli. Bár ennek most egy ideje már vége, hiszen nagy tisztességet nyert, Corelliusunk őt választotta ki az isteni Nerva által bölcs előrelátással elrendelt földvásárlások és földosztások lebonyolítására. S milyen nagy dicsőség reá nézve, hogy az a férfiú, aki annyi közül választhatott, mindenki előtt őt szemelte ki. (Muraközy Gyula fordítása)

SHA Alexander Severus 58,4-5.

sola, quae de hostibus capta sunt, limitaneis ducibus et militibus donavit, ita ut eorum essent, si heredes eorum militarent, nec umquam ad privatos pertinerent, dicens attentius eos militaturos, si etiam sua rura defenderent. 5 addidit sane his et animalia et servos, ut possent colere, quod acceperant, ne per inopiam hominum vel per senectutem possidentium desererentur rura vicina barbariae, quod turpissimum ille ducebat.

Az ellenségtől zsákmányolt földeket a határvidéken lakó vezéreknek és katonáknak ajándékozta úgy, hogy csak akkor lett az övék, ha az örököseik is katonáskodnak, és az sohasem juthat magánemberek kezébe, azt mondta ugyanis a császár, hogy lelkesebben harcolnak, ha a saját földjüket is védelmezik. Adott természetesen mindezek mellé állatokat és rabszolgákat is, hogy meg tudják művelni a területet, akik kapják, nehogy az emberhiány vagy a tulajdonosok idős kora miatt a barbárokkal szomszédos földek műveletlenek legyenek, amit ő a legszégyenletesebb dolognak tartott. (Soltész Márk fordítása)

SHA Probus 16,6.

veteranis omnia illa, quae anguste adeuntur, loca privata donavit addens, ut eorum filii ab anno octavo decimo, mares dumtaxat, ad militiam mitterentur, ne latrocinare <um>quam discerent.

Mindazokat a területeket, amelyek nehezen megközelíthetők, veteránjainak ajándékozta magánhasználatra, feltételül azt szabva, hogy gyermekeiket, legalábbis a fiúkat, tizennyolc éves koruktól küldjék a hadseregbe, nehogy útonálló legyen belőlük. (Tóth Orsolya fordítása)

CTh.7.20.3

Idem a. ad universos veteranos. veterani iuxta nostrum praeceptum vacantes terras accipiant easque perpetuo habeant immunes, et ad emenda ruri necessaria pecuniae in nummo viginti quinque milia follium consequantur, boum quoque par et frugum promiscuarum modios centum. qui autem negotii gerendi habuerit voluntatem, huic centum follium summam immunem habere permittimus. praeter hos ergo, qui vel domicillis vel negotiis detinentur, omnes, qui vacatis et nullum negotium geritis, ne inopia laboretis, ad hoc remedium debetis concurrere. dat. iiii id. oct. constantinopoli constantino a. vi et constantino caes. cons. (320 oct. 13).

CTh.7.20.8

Impp. valentinianus et valens aa. ad universos provinciales. omnibus benemeritis veteranis quam volunt patriam damus et immunitatem perpetuam pollicemur. habeant ex vacantibus sive ex diversis, ubi elegerint, agros et ea lege habeant, ut sibi soli eorundem fructus cessuros esse cognoscant; nullum ex his agris stipendium, nullam annuam praestationem postulabimus: amplius addentes, ut etiam ad culturam eorundem agrorum et animalia et semina praebeamus, ita ut is, qui ex protectore dimissus erit, duo boum paria et centum modios utriusque frugis consequatur, alii vero, qui honestas missiones sive causarias consequuntur, singula paria boum et quinquaginta modios utriusque frugis accipiant. super quibus praebendis ad competentes iudices scripta congrua destinata sunt. si quos etiam veterani servulos familiasve ad agrum duxerint, immunes perpetuo possideant. dat. xv kal. dec. romae divo ioviano et varroniano cons. (364 nov. 17).

Földosztással, földméréssel kapcsolatos elégedetlenség

Vergilius Ecl. 1. 64-72.

At nos hinc alii sitientis ibimus Afros,
pars Scythiam et rapidum cretae veniemus Oaxen
et penitus toto divisos orbe Britannos.
en umquam patrios longo post tempore finis
pauperis et tuguri congestum caespite culmen,
post aliquot, mea regna, videns mirabor aristas?
impious haec tam culta novalia miles habebit,
barbarus has segetes. en quo discordia civis
produxit miseros; his nos consevimus agros!

Ránk pedig Afrika vár szomjas földjével, esetleg
Kréta Oaxés gyors folyamával, avagy scytha tájak,
mást a világtól elszigetelt nép hív, a britannus.
Annyi sok év múltán, ó hon, valahára határod
s csöpp hajlék te, füves fedeled meglátom-e vajjon?
S hajdani birtokomon fogom-é bámulni a búzát?...
Hát amit úgy gondoztam, a föld, ádáz katonáké?
barbáré a vetés? Ime, testvérharc, a gyümölcsöd. (Lakatos István fordítása)

Vergilius Ecl. 9. 2-6.

O Lycida, vivi pervenimus, advena nostri
(quod nunquam veriti sumus) ut possessor agelli
diceret: "Haec mea sunt; veteres migrate coloni."
Nunc victi, tristes, quoniam fors omnia versat
hos illi (quod nec vertat bene!) mittimus haedos.
Certe equidem audieram, qua se subducere colles
incipiunt mollique iugum demittere clivo,
usque ad aquam et veteres, iam fracta cacumina, fagos,
omnia carminibus vestrum servasse Menalcas

Óh, Lycidás, hogy ily élet vár még ránk, sose hittem,
egy jöttment, kicsi földünket bitorolni, beállít
s így szól: „Mind az enyém; takarodjatok, egykori gazdák!”
Hát búsan, megtörve – Sors feldúl, ime, mindent –
pár gödölyét neki vinnék most (hogy akadna a torkán!).
Márpedig úgy tudtam, honnét lankadva lehajlik
s kezd derekával lágy lejtőbe lapulni a hegyláng,
onnan, a villám-vert sudarú vén bükkig, a vízig,
verseivel szántóitokat megvédte Menalcás. (Lakatos István fordítása)

Octavius Musa, HRF 3. (= Schol. Bern. ad Verg. ecl. 8,6).

Huic [Asinio Pollioni] post victum Antonium apud Perusiam successor datus est Alfenus Varus, qui iratus Mantuanis agros eorum parti Cremonensium iunxit. causa autem iracundiae haec fuit. Octavius Musa enim, civis Mantuanus idemque magistratus, cum tributum ab Augusto fuisset indictum, pecora Vari capta pignori tam diu in foro clausa tenuit (nam Varus possessor Mantuanus erat), donec inedia morerentur, unde molestiam Mantuanis super amittendis agris intulit Varus; Virgilio tamen pepercit, quoniam condiscipulus eius fuerat.

Serv. ad ecl. 9, 7 subducere clivo] – alii medium clivum accipiunt, ex quo superior pars subducitur in collem surgentem, inferior in subiectam planitiem molliter deprimitur: usque ad eum autem locum perticam militarem Octavius Musa porrexerat, limitator ab Augusto datus, i.e., per quindecim millia passuum agri Mantuani, cum Cremonensis non sufficeret, offensus a Mantuanis, quod pecora eius in agro publico aliquando clausissent.

Tacitus Ann. 1.10.

Dicebatur contra: pietatem erga parentem et tempora rei publicae obtentui sumpta: ceterum cupidine dominandi concitos per largitionem veteranos, paratum ab adolescente privato exercitum, corruptas consulis legiones, simulatam Pompeianarum gratiam partium; mox ubi decreto patrum fasces et ius praetoris invaserit, caesis Hirtio et Pansa, sive hostis illos, seu Pansam venenum vulnere adfusum, sui milites Hirtium et machinator doli Caesar abstulerat, utriusque copias occupavisse; extortum invito senatu consulatum, armae quae in Antonium acceperit contra rem publicam versa; proscriptionem civium, *divisiones agrorum ne ipsis quidem qui fecere laudatas*.

(10.) Ezzel szemben azt mondogatták, hogy az atyja iránti kegyeletet és a válságos közállapotokat ürügyül használta fel, bőkezűségével valójában uralomvágyból csődítette össze a kiszolgált katonákat; ifjúkorában magánemberként szervezett hadsereget, megvesztegette a consul legióit, csak színleg rokonszenvezett a Pompeius-párttal. Majd, amikor senatusi határozattal a praetori jelvényeket és hatáskört kieroszakolta, Hirtius és Pansa eleste után - akár az ellenség ölte meg őket, akár Pansát a sebébe öntött mérreg, Hirtiust tulajdon katonái és a csalárdság kieszelője: Caesar, - mindkettejük csapatait megkaparintotta; úgy csikarta ki a senatus akarata ellenére a consulságot, s a fegyvereket, amelyeket Antonius ellen kapott, az állam ellen fordította. A polgárok proskribálását, a földek felosztását még azok sem helyeselték, akik végrehajtották. (Borzsák István fordítása)

Tacitus Ann. 1.17.

Postremo promptis iam et aliis seditionis ministris velut contionabundus interrogabat cur paucis centurionibus paucioribus tribunis in modum servorum oboedirent. quando ausuros exposcere remedia, nisi novum et nutantem adhuc principem precibus vel armis adirent? satis per tot annos ignavia peccatum, quod tricena aut quadragesima stipendia senes et plerique truncato ex vulneribus corpore tolerant. ne dimissis quidem finem esse militiae, sed apud vexillum tendentis alio vocabulo eosdem labores perferre. ac si quis tot casus vita superaverit, *trahi adhuc diversas in terras ubi per nomen agrorum uligines paludum vel inculta montium accipiant*. enimvero militiam ipsam gravem, infructuosam: denis in diem assibus animam et corpus aestimari: hinc vestem arma tentoria, hinc saevitiam centurionum et vacationes munerum redimi. at hercule verbera et vulnera, duram hiemem, exercitas aestates, bellum atrox: aut sterilem pacem sempiterna. nec aliud levamentum quam si certis sub legibus militia iniretur, ut singulos denarios mererent, sextus decimus stipendii annus finem adferret, ne ultra sub vexillis tenerentur, sed isdem in castris praemium pecunia solveretur. an praetorias cohortis, quae binos; denarios acceperint, quae post sedecim annos penatibus suis

reddantur, plus periculorum suscipere? non obtrectari a se urbanas excubias: sibi tamen apud horridas gentis e contuberniis hostem aspici.

Végül, mikor a zendülésben már kész segítőtársai is akadtak, mintha gyűlést hívott volna egybe, kérdezgette, miért engedelmeskednek rabszolgák módjára oly kevés centuriónak, még kevesebb tribunusnak. Mikor merik sérelmeik orvoslását követelni, ha most az új és még ingadozó uralkodót kéréseikkel vagy akár fegyvereikkel is fel nem keresik? Annyi éven át eleget vétkeztek gyávaóságukkal, hogy kiöregedve, sőt legtöbbször sebektől csonka testtel túrték a harminc- vagy negyvenéves szolgálatot. S még az elbocsátottak számára sincs vége a katonáskodásnak, továbbra is a zászló alatt táboroznak, s ha más néven is, de ugyanazokat a fáradságokat túrik. És ha valaki túléli a megpróbáltatásokat, még akkor is távoli vidékekre hurcolják, hogy ott nedves mocsarakat vagy művelhetetlen hegyoldalakat kapjon földek címén. Mert bizony a katonaság keveset jövedelmező, nehéz mesterség: napi tíz asra becsülik az ember lelkét és testét; ebből kell a ruhát, fegyvert, sátrat, ebből a centuriók kegyetlenkedését és a szolgálati mentesítéseket megváltani. Bezzeg - Herculesre! - az ütlegek és sebek, a szörnyű tél, terhes nyarak, a véres háború vagy meddő béke - mindez örökké tart! Nincs más könnyebbség, csak ha meghatározott feltételekkel vállalhatják a katonáskodást: hogy napi egy denariust kapjanak, a tizenhatodik esztendő hozza meg a szolgálat végét, azután ne tartsák őket vissza a zászlók alatt, hanem még ott a táborban készpénzben fizessék ki a járandóságot. Talán több veszedelmet vállalnak a praetori csapatok, amelyek napi két denariust kaptak, és tizenhat év után hazatérhetnek? Nem becsülik ők le a városi szolgálatot, de hát ők, vad népek között, sátruktól az ellenségre látnak! (Borzák István fordítása)

Juvenalis Sat. 3.69-80.

hic alta Sicyone, ast hic Amydone relict,
hic Andro, ille Samo, hic Trallibus aut Alabandis,
Esquillas dictumque petunt a vimine collem,
viscera magnarum domuum dominique futuri.
ingenium velox, audacia perdita, sermo
promptus et Isaeo torrentior: ede quid illum
esse putes. quemvis hominem secum attulit ad nos;
grammaticus, rhetor, *geometres*, pictor, aliptes,
augur, schoenobates, medicus, magus, omnia novit
Graeculus esuriens: in caelum iusseris, ibit.
in summa non Maurus erat neque Sarmata nec Thrax
qui sumpsit pinnas, mediis sed natus Athenis.

Jönnek – ez otthagyván meredek Sicyont, Amydont az,
s van, ki Samost, másik Trallest, Androst, Alabandát,
s céljuk: az Esquilliae s a füzesről elnevezett domb,
hogy dús házakban legyenek meghittek, urak majd.
Vág az eszük, de veszett pimasz is mind; fürge a nyelvük,
Isaeus szava sem sodróbb! Nos, mondd, mik is ők hát?
Egy fickó miközénk valamennyit hozza magában:
grammatikus, szónok, mérnök, festő, csodadoktor,
kenni tudó, mágus, légtornász, jóspap – akármit
ért éhes görögünk! Kívánd, s felröppen az égbe!
Végre is az nem mór, thrák, sarmata volt, ki magára
szárnyakat illesztett, de valódi szülötte Athénnek.

(Muraközy Gyula fordítása)

Siculus Flaccus 108, 8-18C.

Ergo convenientia, ut supra diximus, possessorum terminos consecrat. Qui, ut ante dixeramus, omnibus angulis coxisque positi esse debent. ... Quorum si quisquam per longum spatium moveatur, inter longum tractum et inter plure possessores rigor durare debet: qui si non est, totae regioni errorem quendam incuti[t], nec ei tantum, intra cuius fines <terminus> motus est, *calumniam intro duci[t] sed ultro citroque confundi[t] fines* necesse est.

Siculus Flaccus 118, 3-24C.

Omnia autem finitimorum genera, quae in occupatoriis agris videntur inveniri posse, in quaestoriis et divisis et adsignatis agris frequenter inveniuntur, *quoniam emendo vendendoque aut cambiando mut<u>andoque similia finitionum genera* inveniri possunt. Sed et unius agri extremitas potest multis finiri generibus, cum ex uno latere finiatur terminis, ex alio arboribus, <ex> alio supercilio, ex alio rivo, quaeque alia observabilia in finibus sunt. Ita non uno genere, quasi lege data, fines observabuntur. Quae etiam in omnibus agrorum condicionibus evenire possunt. Illud vero invenimus aliquibus locis, ut inter arva vicini arguantur confundere fines eoque usque aratrum perducere, ut in finibus solidum marginem non reliquant, quo discerni possint fines. Sed et in vineis aliisque culturarum generibus simile quid inveniatur. Si enim duo possessores extremis finibus vi<ne>as habent, cum fodiunt, finem solidum relinquunt. Nam et signa defodiunt.

Praeterea et in multis regionibus comperimus quosdam possessores non continuas habere terras, sed particulas quasdam in diversis locis, intervenientibus compluri[m]um possessionibus; propter quod etiam complures vicinae viae sint, ut unus quisque possit ad particulas suas iure pervenire. Sed et de viarum condicionibus locuti sumus. Quorundam agri servitutem possessoribus ad particulas suas eundi redeundique praestant. Quorundam etiam vicinorum aliquas silvas quasi publicas, immo proprias quasi vicinorum, esse comperimus, nec quemquam in eis caedendi pascendique ius habere nisi vicinos quorum sint; ad quas itinera saepe, ut supra diximus, per alienos agros dantur.

Territorium és kezelése

Plin. N.h. 29.34.106.

Alopecias replet fimi pecudum cinis cum oleo cyprio et melle, item unguentum muli vel mulae ex oleo myrteo, praeterea, ut Varro noster tradit, murinum fimum, quod ille muscerdas appellat, aut muscarum capita recentia prius folio ficulneo asperatas. alii sanguine muscarum utuntur, alii X diebus cinerem earum inlinunt cum cinere chartae vel nucum ita, ut sit tertia portio emuscis; alii lacte mulierum cum brassica cinerem muscarum subigunt, quidam melle tantum. mulu animal minus docile existimatur minorisve intellectus; eo mirabilius est Olympiae sacro certamine nubes earum immolato tauro deo, quem Myioden vocant, extra territorium id abire.

Varro I.L. 21. Terra dicta ab eo, ut Aelius scribit, quod teritur; itaque terra in Augurum libris scripta cum R uno. Ab eo colonis locus communis qui prope oppidum relinquitur, territorium,

quod maxime teritur; hinc linteum quod teritur corpore, extermentarium; hinc in messi tritura, quod tum frumentum teritur, et trivolum qui teritur: hinc fines agrorum, termini, quod eae parteis propter limitare iter maxime teruntur; itaque hinc, quod is in Latio aliquot locis dicitur, ut apud Accium non terminus sed termen, hinc Graeci quoque 'termona' ; pote vel illinc Euander enim qui in Palatium venit, e Graecia Arcas

Seneca: Cons. ad Marciam 17.3-6.

3. Videbis celebratissimum carminibus fontem Arethusam, nitidissimi ac perlucidi ad imum stagni, gelidissimas aquas profundentem, siue illas ibi primum nascentis inuenit, siue inlapsum terris flumen integrum subter tot maria et a confusione peioris undae seruatum reddidit. 4. Videbis portum quietissimum omnium quos aut natura posuit in tutelam classium aut adiuuit manus, sic tutum ut ne maximarum quidem tempestatium furori locus sit. Videbis ubi Athenarum potentia fracta, ubi tot milia captiuorum ille excisis in infinitam altitudinem saxis natiuus carcer incluserat, ipsam ingentem ciuitatem et laxius territorium quam multarum urbium fines sunt, tepidissima hiberna et nullum diem sine interuentu solis. 5. Sed cum omnia ista cognoueris, grauis et insalubris aestas hiberni caeli beneficia corrumpet. Erit Dionysius illic tyrannus, libertatis iustitiae legum exitium, dominationis cupidus etiam post Platonem, uitae etiam post exilium: alios uret, alios uerberabit, alios ob leuem offensam detruncari iubebit, arcesset ad libidinem mares feminasque et inter foedos regiae intemperantiae greges parum erit simul binis coire. Audisti quid te inuitare possit, quid absterrere: proinde aut nauiga aut resiste.' 6. Post hanc denuntiationem si quis dixisset intrare se Syracusas uelle, satisne iustam querellam de ullo nisi de se habere posset, qui non incidisset in illa sed prudens sciensque uenisset?

4. Láthatod majd a világ legvédettebb kikötőjét, ennél különbet sem a természet, sem az emberkéz nem alkotott a hajórajok védelmére; oly biztonságos ez, hogy a legvadabb orkánok dühe is megtörik rajta. Meglátod majd azt a helyet, ahol Athén hatalma megsemmisült, ahol sok-sok ezer foglyot nyelt el a mérhetetlen mélységben kivájt sziklabánya, mint természetes börtönük; láthatod az óriási várost és területét, amely sok más város határainál téresebb, láthatod, mily enyhe-langyos ott a tél, s nincsen egy napja sem, hogy ne aranyozná be a napsütés. (Révay József fordítása)

Lex Ursonensis (Szabó Ádám Ágoston fordítása)

XIII. Akiket Colonia Genetiva Iuliában duumvirre vagy praefectusszá tesznek vagy választanak, azok a duumvirek, mielőtt bármelyikük hivatalba lépne, állítsanak kezeseket és jelöljék ki egy ingatlanjukat zálognak a duumvirek vagy praefectusok előtt, a decuriók felügyelete alatt – ha az ügy tárgyalásánál legalább huszonöten jelen vannak –, hogy ... a közpénzből ... számadást fognak tenni.

XIII. Aki Colonia Genetiva Iuliában decurio, annak a colonia ekével körülszántott területén belül legyen egy legalább 600 tetőfedőtéglás háza, aki pedig közönséges lakos és nem decurio, annak egy legalább 300 tetőfedőtéglás háza legyen a colonia alapításától számított két éven belül.

LXXIII. Senki se vigyen be a város, illetve a colonia ekével kijelölt falai közé emberi holttestet.

LXXVII. Ha a duumvir vagy aedilis a köz javára bármilyen utat, árkot, vagy csatornát akar készíteni, ásni, átalakítani, építeni vagy megerősíteni Colonia Iulia határai között, és ezzel nem követ el jogsértést magánemberek ellen, tehesse azt meg.

LXXIIX. Minden közút, útvonal, amely a coloniának juttatott határok között volt és van, és amely határvonal, út, vagy útvonal ezeken a földeken volt, van és lesz, az az út, határvonal és útvonal köztulajdonban legyen.

LXXIX. Amely folyók, patakok ... amelyek a colonia lakosainak kiosztott földeken vannak, azokhoz a patakokhoz, forrásokhoz ... való hozzáférés, szállítás és kimerés joga ugyanúgy azoké legyen, akik azt a földet bírják és birtokolják, ahogy azoknál is így volt, akik ezt a földet korábban bírták és birtokolták. Ezenkívül azoknak ... jogukban és hatalmukban álljon, hogy a vízhez hozzájussanak. (Vö. XCVIII)

LXXXII. Amely földeket, erdőket és épületeket Colonia Genetiva Iulia lakosainak közös használatára kiosztottak és kiadtak, azokat a földeket és erdőket senki se adja el, vagy adja bérbe öt évnél hosszabb időre, és ne terjesszen semmit se ilyen ügyben a decuriók elé... Ha valamilyen módon mégis eladásra kerülnének, attól még éppen úgy Colonia Genetiva Iuliához tartozzanak. Aki ezen dolgok hasznát élvezi, amennyit elmondása szerint megvett, azért ekealjanként és évenként fizessen ... 100 sestertiust

XCIII. Akit a colonia alapítása után duumvirré választanak ... az köztulajdonban álló helyet illetően, vagy köztulajdonban álló helyért se redemptortól, se haszonbérletől ... ne kapjon, ne fogadjon el ajándékot, adományt, fizetséget vagy bármit ...

XCVI. Ha a colonia egyik decuriója egy duumvirtól vagy praefectustól azt kéri, hogy terjessza a decuriók elé, hogyan kell közpénzzel, pénzbírsággal, büntetéssel, közösen használt helyekkel, közföldekkel, középületekkel kapcsolatban vizsgálatot tartani és ítélni ... gondoskodjon róla, hogy a decurióknak határozata szülessen erről...

XCVII. ... bárki is a colonia lakosainak patronusa legyen ... kivéve azt, akinek a Iulius-féle törvény értelmében joga van a lakosoknak földet adni és kijelölni, és azt, aki a coloniát alapította ...

CIII. Amely határvonalak és határok, amelyek Colonia Genetiva határai között vezetnek ... azokat a határvonalakat és határokat ne zárják el, semmilyen akadályt vagy építményt ne hozzanak rajtuk létre, ne is szántsanak rajtuk; ... Ha valaki ezzel ellenkezően cselekszik, ahányszor ezt megtette, egyenként annyiszor fizessen 1000 sestertius bírságot ... bárkinek, aki akarja, követeléshez és keresethez való joga legyen.

Siculus Flaccus 102, 8-9C.

Regiones autem dicimus, intra quarum fines singularum coloniarum aut municipiorum magistratibus iuris dicendi cohercendique est libera potestas.

Siculus Flaccus 104, 3-7C.

Postquam ergo maiores regiones ex hoste captae vacare coeperunt, alios agros diviserunt adsignaverunt: alii ita remanserunt, ut tamen p(opuli) R(omani) <terri>toria essent; ut est in

Piceno, in regione Reatina, in quibus regionibus montes Romani appellantur. Nam sunt p(opuli) R(omani) <terri>toria, quorum vectigal ad aerarium pertinet.

Siculus Flaccus 104, 13-16C.

... constituere civitates. Atque in eas partiti sunt hi [cives], praemensumque quod universis suffectorum videbatur solum. Territis fugatisque inde civibus, territoria dixerunt.

Hyginus Gromaticus 156, 18-24C

Nam in planis quamvis omnium centuriarum subsiciva lapidibus inscriptis comprehendantur, certis tamen locis aras lapideas ponere debemus, quarum inscriptio ex uno latere perticae applicato finem coloniae demonstret, ex altero, qua foras erit, adfines. Ubi fines angulum facient, ternum angulorum aras ponemus. Sic et in locis montuosis. Et has utraeque civitates constituant: adfines enim eisdem locis nomine imperatoris et finium earum iscriptione aras consecrare debebunt.

Ulpianus, Digesta 48.22.7.19 (Ulpianus 10 de off. procons.)

Solet praeterea interdici sententia quibusdam, ne intra patriae territorium vel muros morentur: ne excedant patriam vel in vicis quibusdam morentur.

ILS 7008 = CIL 13. 5110

C(aio) Valer(io) C(ai) f(ilio) Fab(ia tribu) Ca | millo, quoi publice | funus Haeduorum | civitas et Helvet(iorum) decre | verunt et civitas Helvet(iorum) | *qua pagatim qua publice* | *statuas decrevit.* | [Iu]lia C(ai) Iuli Camilli f(ilia) Festilla | ex testamento.

Municipium és colonia

Cicero Phil. 2.40.102.

Deduxisti coloniam Casilinum, quo Caesar ante deduxerat. Consuluisti me per litteras de Capua tu quidem, sed idem de Casilino respondi, possesne, ubi colonia esset, eo coloniam novam iure deducere. Negavi *in eam coloniam, quae esset auspicato deducta, dum esset incolumis, coloniam novam iure deduci; colonos novos adscribi posse* rescripsi. Tu autem insolentia elatus omni auspicio *iure turbato* Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta, ut vexillum tolleres, ut aratrum circumduceres; cuius quidem vomere portam Capuae paene perstrinxisti, ut florentis coloniae territorium minueretur.

Siculus Flaccus 102, 18-25C.

Municipia quidam putant a munitionibus dicta; alii a munificentia, eo quod munificae essent civitates. Coloniae autem inde dictae sunt, quod [populi] Romani in ea municipia miserint colonos, vel ad ipsos priores municiporum populos coercendos, vel ad hostium incursus repellendos. Colonias autem omnes maritimas appellaverunt, vel quod mari in his deduceretur, vel quod pluribus placet, maritimas appellari existimant ideo, quod Italia ab Alpibus in mare porrigatur a<c> tribus lateribus exteras gentes intueatur.

Gellius NA 16.13.1-9.

Quid sit "municipium" et quid a "colonia" differat; et quid sint "municipes" quaeque sit eius vocabuli ratio ac proprietas; atque inibi, quod divus Hadrianus in senatu de iure atque vocabulo municipum verba fecit.

1. "Municipes" et "municipia" verba sunt dictu facilia et usu obvia, et neutquam reperias, qui haec dicit, quin scire se plane putet, quid dicat. Sed profecto aliud est, atque aliter dicitur. 2. Quotus enim fere nostrum est, qui, cum ex colonia populi Romani sit, non et se municipem esse et populares suos municipes esse dicat, quod est a ratione et a veritate longe aversum? 3. Sic adeo et municipia quid et quo iure sint quantumque a colonia differant, ignoramus existimamusque meliore condicione esse colonias quam municipia. 4. De cuius opinionis tam promiscuae erroribus divus Hadrianus in oratione, quam de Italicensibus, unde ipse ortus fuit, in senatu habuit, peritissime disseruit mirarique se ostendit, quod et ipsi Italicenses et quaedam item alia municipia antiqua, in quibus Uticenses nominat, cum suis moribus legibusque uti possent, in ius coloniarum mutari gestiverint. 5. Praenestinos autem refert maximo opere a Tiberio imperatore petisse orasseque, ut ex colonia in municipii statum redigerentur, idque illis Tiberium pro referenda gratia tribuisse, quod in eorum finibus sub ipso oppido ex capitali morbo revaluisset. 6. Municipes ergo sunt cives Romani ex municipiis legibus suis et suo iure utentes, muneris tantum cum populo Romano honorari participes, a quo munere capessendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus neque ulla populi Romani lege adstricti, nisi in quam populus eorum fundus factus est. 7. Primos autem municipes sine suffragii iure Caerites esse factos accepimus concessumque illis, ut civitatis Romanae honorem quidem caperent, sed negotiis tamen atque oneribus vacarent pro sacris bello Gallico receptis custoditisque. Hinc "tabulae Caerites" appellatae versa vice, in quas censores referri iubebant, quos notae causa suffragiis privabant. 8. Sed coloniarum alia necessitudo est; non enim veniunt extrinsecus in civitatem nec suis radicibus nituntur, sed ex civitate quasi propagatae sunt et iura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii, habent. 9. Quae tamen condicio, cum sit magis obnoxia et minus libera, potior tamen et praestabilior existimatur propter amplitudinem maiestatemque populi Romani, cuius istae coloniae quasi effigies parvae simulacraque esse quaedam videntur, et simul quia obscura oblitterataque sunt municipiorum iura, quibus uti iam per ignotitiam noli queunt.

SHA Hadrianus 18.1-2:

1 Cum iudicaret, in consilio habuit non amicos suos aut comites solum sed iuris consultos et praecipue Iuventium Celsum, Salvium Iulianum, Neratium Priscum aliosque, quos tamen senatus omnis probasset. 2 Constituit inter cetera, ut in nulla civitate domus aliqua transferendae ad aliam urbem vilis materiae causa dirueretur. 3 Liberis proscriptorum duodecimas bonorum concessit. 4 Maiestatis crimina non admisit. 5 Ignotorum hereditates repudiavit nec notorum accepit, si filios haberent. 6 De thesauris ita cavuit, ut, <si> quis in suo repperisset, ipse potiretur, si quis in alieno, dimidium domino daret, si quis in publico, cum fisco aequabiliter partiretur. 7 Servos a dominis occidi vetuit eosque iussit damnari per iudices, si digni essent. 8 Lenoni et lanistae servum vel ancillam vendi vetuit causa non praestita. 9 Decoctores bonorum suorum, si suae auctoritatis essent, catomidiari in amphitheatro et dimitti iussit. 10 Ergastula servorum et liberorum tulit. Lavacra pro sexibus separavit. 11 Si dominus in domo interemptus esset, non de omnibus servis quaestionem haberi sed de his, qui per vicinitatem poterant sentire, praecepit.

A föld jogi helyzete

Gaius Inst. 2.7.

Sed *in prouinciali solo* placet plerisque solum religiosum non fieri, quia in eo solo dominium populi Romani est uel Caesaris, nos autem possessionem tantum et usumfructum habere uidemur; utique tamen, etiamsi non sit religiosum, pro religioso habetur: item quod in prouinciis non ex auctoritate populi Romani consecratum est, proprie sacrum non est, tamen pro sacro habetur.

Általában az a vélemény, hogy tartományi földön a terület nem válik religiosusszá, mivelhogy az a terület vagy a római nép, vagy a császáré, mi pedig csak birtokkal vagy haszonélvezettel rendelkezünk (e területek felett), mindazonáltal bár nem religiosus, mégis religiosusként fogják fel. (Fordította Brósz Róbert)

Gaius Inst. 2.21.

21. In eadem causa sunt *prouincialia praedia*, quorum alia stipendiaria, alia tributaria uocamus: stipendiaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae populi Romani esse intelleguntur; tributaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae Caesaris esse creduntur.

Ugyanilyen elbírálás alá esnek a tartományi telkek is, amelyek közül egyeseket stipendiariumnak, másokat tributariumnak hívunk. Stipendiariumok azok, amelyek azokban a tartományokban vannak, amelyeket a római nép sajátjának tekint; tributariumok azok, amelyek azokban a tartományokban vannak, amelyekről úgy tartják, hogy azok a császár sajátjai. (Fordította Brósz Róbert)

Iustin. Inst. 2.1.40.

Per traditionem quoque iure naturali res nobis adquiruntur: nihil enim tam conveniens est naturali aequitati, quam voluntatem domini, volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi. et ideo cuiuscumque generis sit corporalis res, tradi potest et a domino tradita alienatur. itaque *stipendiaria quoque et tributaria praedia* eodem modo alienantur. vocantur autem stipendiaria et tributaria praedia quae in provinciis sunt, inter quae nec non Italica praedia ex nostra constitutione nulla differentia est.

A természetes jogelvek szerint a dolgok átadással is tulajdonunkba kerülnek; mert semmi sem felel meg jobban a természetes méltányosságnak, mint az, hogy a maga dolgát másra átruházni szándékozó tulajdonos akarata érvényesüljön. Ennélfogva testi dolgok, bármifélek legyenek is, átadásra alkalmasak, s a tulajdonos által eszközölt átadással elidegeníthetők. Tehát az adó alá eső telkeket is hasonlóképpen lehet elidegeníteni. Praedia stipendiariának és tributariának nevezik azokat a telkeket, melyek a provinciákban vannak. Ezek között és az itáliai telkek közt constitúciónk értelmében azonban semmi különbség nincs többé. (ifj. Mészöly Gedeon fordítása)

Jogviták

Caesar b.G. 6.13.3-6.

Sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum equitum. 4 Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adolescentium numerus disciplinae causa concurrat, magnoque hi sunt apud eos honore. 5 Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt, et, 6 si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, *de finibus controversia* est, idem decernunt, praemia poenasque constituunt; si qui aut privatus aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos est gravissima. 7 Quibus ita est interdictum, hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his omnes decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque his petentibus ius redditur neque honos ullus communicatur.

Az említett két réteg közül egyik a druidák, másik a lovagok rendje. A druidák a vallási ügyekkel foglalkoznak, ők mutatják be a közösség és az egyének áldozatait, ők adnak felvilágosítást vallási kérdésekben; de a tanulni vágyó fiatalok is seregestül özönlenek hozzájuk, és általában nagy a becsületük a nép előtt. Innen van, hogy ők bírászkodnak csaknem minden vitás kérdésben, ami törzsek vagy magánemberek között felmerült; ha valami gaztettet követtek el, ha gyilkosság történt, ha hagyatéki vagy határsértési perre kerül sor, ugyancsak ők határoznak, ők szabják meg a kártérítés és a büntetés összegét, és annak a peres félnek vagy közösségnek, mely határozatukat nem fogadja el, megtiltják az áldozatokon való részvételt. Ez a gallok szemében a legsúlyosabb büntetés. Akit ilyen tilalommal sújtanak, azt istentől-embertől elrugaszkodott bűnösnek tekintik: mindenki kitér az útjából, senki sem közeledik hozzá, senki sem áll szóba vele, hogy az érintkezés kárhozatos hatása alól ment maradjon; panaszait nem orvosolják, ha mégoly jogosak is, és semmiféle hivatal nem ruháznak rá. (Szepessy Tibor fordítása)

Suetonius: Otho 4.

Nulla igitur officii aut ambitionis in quemquam genere omisso, quotiens cena principem acciperet, aureos excubanti cohorti viritim dividebat, nec minus alium alia via militum demerebatur. Cuidam etiam de parte finium cum vicino litiganti, adhibitus arbiter, totum agrum redemit emancipavitque; ut iam vix ullus esset, qui non et sentiret et praedicaret solum successione imperii dignum.

Otho tehát semmiféle jó szolgálatot vagy vesztegetési lehetőséget el nem mulasztott; valahányszor vacsorán fogadta a császárt, fejenként egy aranyat adott a testőrcohors tagjainak; de a katonáknál is, kinél ezzel, kinél azzal, érdemeket szerzett. Egyiküknek, aki pereskedett szomszédjával földjük közös mezsgyéje miatt, és őt kérte fel döntőbírónak, az egész földet megvásárolta, és szabad tulajdonként neki ajándékozta. (Kis Ferencné fordítása)

Egyéb

Caesar b.G. 6.22-23.

1 Agriculturae non student, maiorque pars eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. 2 Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios; sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui una coierunt, quantum et quo loco visum est agri attribuunt atque anno post alio transire cogunt. 3 Eius rei multas adferunt causas: ne adsidua consuetudine capti studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad

frigora atque aestus vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; 4 ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat. [23] 1 Civitatibus maxima laus est quam latissime circum se vastatis finibus solitudines habere. 2 Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope audere consistere; 3 simul hoc se fore tutiores arbitrantur repentinae incursionis timore sublato.

22. A földművelésre nem sok gondot fordítanak, táplálékuk javarészt tej, sajt és hús. Senkinek sincs meghatározott nagyságú földterülete vagy magánbirtoka; a tisztségviselők és vezető emberek a szorosabb közösségekben élő családoknak, illetve nemzetségeknek évről évre annyi földet jelölnek ki, és ott, ahol és amennyit jónak látnak, de kötelezik őket, hogy egy év múlva máshová költözzenek. Ennek - mint mondják - több célja van: hogy ne válhassanak a megszokás rabjaivá, és ne cseréljék fel a katonáskodást a földműveléssel; hogy ne növelhessék birtokaikat, s a hatalmasok ne űzhessék el a szegényebbeket földjükéről; hogy a hideg és a meleg ellen ne építhessenek kényelmes házakat; hogy ne fejlődhessen ki bennük a kapzsiság, mely a pártoskodás és széthúzás melegágya; végül, hogy a nép nyugodt és elégedett legyen; mindenki lássa, hogy kinek-kinek éppen annyi jut osztályrészül, mint a leghatalmasabbaknak.

23. Az egyes törzsek számára az a legnagyobb dicsőség, ha a körülöttük elterülő vidéket széles sávon ember nem lakta pusztasággá változtatják. Szerintük a vitézség legbiztosabb jele, hogy a földjükéről elűzött szomszédos törzsek más vidékre vándorolnak, s a közelükben senki nem mer lakni; egyúttal nagyobb biztonságban is érzik magukat így, mert nem kell tartaniuk meglepetésszerű támadásoktól. (Szepessy Tibor fordítása)

Strabón: Geógraphika 13.4.12 (C 629)

Az ezekkel a vidékekkel szomszédos déli részek a Taurosig úgy össze vannak bonyolódva, hogy a phrygiai, káriai, sőt még a mysiai részeket is alig lehet megkülönböztetni, mert egymásba nyúlnak be. Ezt a kavardást nem csekély mértékben növeli még, hogy a rómaiak nem törzsek szerint osztják be őket, hanem más módon állapították meg a tartományokat, amelyekben a gyűléseket tartják és az igazságszolgáltatást intézik. A Tmólos eléggé össze van zsugorítva és csak a lydiai részekre határolva csekély kiterjedése van, a Mesógis azonban a szemben fekvő részekben Kelainaitól kiindulva egészen Mykaléig terjed, mint Theopompos mondja, úgyhogy ennek egy részén, mégpedig Kelainai és Apameia vidékén a phryxek laknak, más részén a mysosok és a lydek, ismét másutt a károk és az iónok. Ugyanígy vannak a folyók is, különösen a Maiandros, amelyek egyes népeket elválasztanak, másoknak a területén azonban keresztülfolynak, s így megnehezítik a pontos meghatározást. Ugyanezt mondhatjuk a hegyvidéknek és a folyóknak mindkét oldalán elterülő síkságokról is. De talán nem is szükséges nekünk ezzel annyira törődnünk, mint a földmérőknek, hanem csak annyit kell leírunk, amennyit elődeink ránk hagytak. (Fordította Földy József.)

Suetonius: Caligula/Gaius 21.

Destinaverat et Sami Polycratis regiam restituere, Miletum Didymeum peragere, in iugo Alpium urbem condere, sed ante omnia *Isthmum in Achaia perfodere, miseratque iam ad dimetiendum opus primipilarem.*

... várost alapít az Alpok gerincén, de mindenekelőtt átvágja Achaiánál a földszorost; el is küldött egy tiszteletet, hogy végezze el a méréseket. (Kis Ferencné fordítása)

Siculus Flaccus 104, 17-23C.

Singuli[s] deinde terram, nec tantum occupaverunt quod colere potuissent, sed quantum in spe<m> colendi reservavere. Itaque hi agri a quibusdam soluti appellantur: soluti autem non sunt, quorum fines deprehendi possunt et finiuntur. Hi autem arcifinales dicuntur. Condiciones agrorum variae sunt ac diversae, quae aut casibus bellorum aut utilitatibus populi Romani aut ab iniustitia, ut dicunt, inaequales sunt.

AE 1966, 425.

[Benef]icio Ca[saris] | Augusti *ex rediti[bus]* | *agrorum sacrorum*, | quos is Dianae de[dit],
| via strata Sex(to) Appul[eio] | pro co(n)s(ule).

CIL 3. 6418 (Alföldy: Veterántelepítések, 1963, 32.)

A. Sentius A. f. Pom. Arreti vet. leg. XI ... hic est occisus finibus Varvarinorum **in agello** secus Titum flumen.

További szövegek listája

CIL 2. 1085
CIL 2. 4114
CIL 8. 9360
ILS 1422, 1423
Hérodianos 2.4.6.
CJ 11.48-75.

Tájékoztató bibliográfia

- Alföldy Géza: Municipális középirtokok Aquincum környékén. *Ant.Tan.* 6 (1959) 19-30.
- Alföldy Géza: Veterántelepítések Dalmatia provinciában. *Ant.Tan.* 10 (1963) 29-38. = *Historia* 13 (1964) 167-179.
- Balla Lajos: Kereskedelmi tőke és a földbirtok kapcsolata Savariában. *Ant.Tan.* 9 (1962) 85-91.
- Bödöcs, András – Kovács, Gábor: A római kori birtokrendszer kialakítása és tájformáló hatása Pannoniában. *Geodézia és Kartográfia* 63 (2011) 20-25.
- Bödöcs, András – Kovács, Gábor – Anderkó, Krisztián: The Impact of the Roman Agriculture on the Territory of Savaria. *Dissertationes Archaeologicae* 3/2 (2014) 321-332.
- Grüll, Tibor: „Ubique fines”. Határok és határkövek a Római Birodalomban. *Ókor* XII/1 (2013) 47-59.
- Hahn István: Patrimonium és res privata. *Ant.Tan.* 2 (1955) 85-90.
- Harmatta János: A föld jogi helyzete Pannoniában. *Ant.Tan.* 19 (1972)
- Harmatta János: Agri vacui und solitudo (zu Tac. An. XIII 53. ff). *ACD* 10-11 (1974-1975) 101-110.
- Mócsy András: Scribák a pannoniai kisvárosokban. *Arch. Ért.* 91 (1964) 16-17.
- Havas László: Agrarian and Social Conditions in Italy in the last century B.C. *ACD* 20 (1984) 31-38.
- Havas László: La rogatio Servilia. In: *Corpus rei publicae*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002, 156-184. (= *Oikumene* 1, 1976, 131-156)
- Maróti Egon: A római viae publicae meghatározásának továbbéléséhez. *Ant. Tan.* 27 (1980) 269-270.
- Mócsy András: A dunai-balkáni térség romanizációja. *Világtörténet* (1987) 3. 3-17.
- Rich, J. – Wallace-Hadrill, A. (edd.): *City and Country in the Ancient World*. London – New York, Routledge, 1994.
- Szabó Edit: Hódítás és integráció. Városok a Római Birodalomban. *Ókor* 13 (2014) 52-60.
- Szász Béla: A római földkérdés története I. Budapest 1935.
- Tomasz Jenő: A római földkérdés (a köztársaság). Budapest, Parthenon, 1943.
- Tóth Endre: Pannonia történetének problémái. *Ant. Tan.* 23 (1976) 114-126.
- Tóth Endre: Zur Urbanisierung Pannoniens: Municipium Volgum. *Fol.Arch.* 37 (1986) 163-181.
- Visky Károly: Ager vectigalis és tartományi földtulajdon. *Ant.Tan.* 3 (1956) 257-267.
- Visky Károly: A ius Italicum és Pannonia. *Ant.Tan.* 10 (1963) 191-200.

THE CITY AND ITS TERRITORY IN THE PROVINCE OF ACHAEA AND "ROMAN GREECE"

Denis Rousset

Harvard Studies in Classical Philology, Vol. 104 (2008), pp. 303-337

[Journal]

Est locus uni cuique suos: City and Status in Horace's Satires 1.8 and 1.9

Tara S. Welch

Classical Antiquity, Vol. 20, No. 1 (April 2001), pp. 165-192

[Journal]

A Stranger in Town: Finding the Way in an Ancient City

Roger Ling

Greece & Rome, Vol. 37, No. 2 (Oct., 1990), pp. 204-214

[Journal]

Empire and City, Augustus to Julian: Obligations, Excuses and Status

Fergus Millar

The Journal of Roman Studies, Vol. 73 (1983), pp. 76-96

[Journal]

THE SOCIAL STRUCTURE OF THE ANCIENT CITY

Arnaldo Momigliano, Sally C. Humphreys

Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia, Serie III, Vol. 4, No. 2 (1974), pp. 331-367

[Journal]

City Population in Roman Africa

R. P. Duncan-Jones

The Journal of Roman Studies, Vol. 53, Parts 1 and 2 (1963), pp. 85-90

[Journal]

The Extent of Territory Belonging to Cities in the Roman Empire

A. Souter

The Classical Review, Vol. 37, No. 5/6 (Aug. - Sep., 1923), p. 115

[Journal]